

<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2020.92.9>

УДК 81.161.2'38

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ У ПОЕТИЧНІЙ МОВОТВОРЧОСТІ МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО

ПАЛАШ Альона Олегівна,

Alyona PALASH,

аспірантка відділу стилістики,
культури мови та соціолінгвістики
Інституту української мови НАН
України

вул. М. Грушевського, 4, м. Київ,
01001

E-mail: palash706@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5283-9906>

Postgraduate Student of Department
of stylistics, language culture and
sociolinguistics at the Institute of the
Ukrainian Language of the National
Academy of Sciences of Ukraine
4 Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: palash706@gmail.com

У статті запропоновано дослідження особливостей реалізації інтертекстуальності в поезіях Максима Рильського; простежено поняття «інтертекст» у широкому та вузькому розумінні; схарактеризовано класифікацію інтертекстуальності Ж. Женнет.

Здійснено аналіз міжтекстових зв'язків, спостережених у мовотворчості Максима Рильського. Диференційовано та описано такі різновиди інтертекстуальних компонентів, як цитата, алюзія, натяк, жанровий зв'язок текстів, посилання на власний передтекст (самоцитатація, самоповтор).

Вияви інтертекстуальності відзначено і на внутрішньо-текстовому рівні, і в епітекстових позиціях (заголовки, епіграф).

Ключові слова: інтертекстуальність, паратекстуальність, метатекстуальність, архітекстуальність, алюзії, цитати, епіграф.

*У всіх книгах ідеться про інші книги, кожна історія переказує
вже розказану історію.*

Умберто Еко

Проблема інтертекстуальності та поглиблення й урізноманітнення теоретико-методологічної інтерпретації терміна «інтертекстуальність» вже кілька десятиліть залишаються актуальними для багатьох гуманітарних наук – філософії, літературознавства, лінгвістики, зокрема лінгвопоетики та стилістики тексту.

В енциклопедичному виданні «Українська мова» Г. М. Сюта вказує на два можливі тлумачення терміна «інтертекстуальність»: 1) спектр міжтекстуальних відношень з огляду на те, що будь-який текст завжди є складником широкого культурного контексту й існує за рахунок численних текстів-попередників, 2) інтертекстуальність як спосіб взаємодії різних дискурсів у межах одного тексту (Р. Барт, П. ван ден Гевель, Л. Делленбах, Ж. Курте та ін.): в тексті наявна своєрідна конотація, що стає маркером, спроможним відіслати читача до інших текстів [Сюта 2007: 234].

Суголосне лаконічне трактування виявляємо в довідковому науковому джерелі «Стилистический энциклопедический словарь русского языка» за редакцією М. М. Кожині, де інтертекстуальність визначено як текстову категорію, що «відображає співвіднесеність одного тексту з іншими, діалогічну взаємодію текстів у процесі їх функціонування і забезпечує прирощення смислу твору» [Кожина 2011: 104]. Тобто жодний текст не може бути створеним без попередньої основи, він обов'язково корелює з іншими попередньо створеними текстами, зокрема й такими, що репрезентують різноманітні семіотичні системи.

Узагальнюючи напрацьовані на сьогодні численні й достатньо строкагі погляди на явище інтертекстуальності та метамову відповідного напрямку, констатуємо стійку тенденцію до диференціювання широкого тлумачення інтертекстуальності, зумовленого розумінням культури як універсального й цілісного тексту, та вузького, що детермінує вивчення міжтекстових зв'язків на рівні мовних одиниць і знаків. Обидва підходи актуальні для вивчення інтертекстуального простору поетичного тексту. Водночас маємо погодитися з тим, що термінологічна неузгодженість стає дедалі відчутнішою «на тлі інтенсифікації вивчення одиниць міжтекстового й інтердискурсивного діалогування та акцентує потребу впорядкування метамови цього аспекту дослідження, виструнчення терміноапарату. Він має адекватно відбивати набір та ієрархію засобів вербальної фіксації зв'язку конкретного тексту з попередньою і сучасною йому мовно-культурною традицією, які в сукупності формують цілісну «парадигму діалогічного буття» цього тексту» [Сюта 2017: 77].

В українській лінгвокультурі прикладом щільно інтертекстуалізованої художньої мовотворчості є поезія киявських неокласиків, насамперед Максима Рильського. За глибоким внутрішнім переконанням автора, поетичний текст – це ідеальна сфера реалізації діалогічних, інтертекстуальних можливостей слова, інтелектуальна й змістово-емоційна глибина якого розкривається тільки в проєкції на історію літератури і культури загалом. Тому пізнання мовотворчості М. Рильського має обов'язково передбачати вивчення актуальних засобів і прийомів, які оприявнюють тісні й багатовекторні зв'язки мовомислення автора з універсумом національної та світової культури. Це визначає мету пропонованої студії.

Термін *інтертекстуальність* у науковий обіг увела в 1967 р. французька постструктуралістка Юлія Кристева, означивши ним метод дослідження тексту як знакової системи, а також взаємодію різних кодів, дискурсів (чи «голосів»), що безперервно переплітаються і взаємодіють у тексті. Поглиблюючи тогочасну теорію тексту конкретизацією бахтінського постулату про діалогічність, дослідниця підкреслює: «Ми назвемо інтертекстуальністю ту текстуальну інтеракцію, яка відбувається всередині окремого тексту. Для пізнавального суб'єкта інтертекстуальність – це поняття, яке буде ознакою того способу, яким текст прочитує історію і вписується в неї» [Барт 1989: 443]. Також одна з основних ідей у теорії Ю. Кристевой постулює, що текст у процесі інтертекстуалізації сам постійно абсорбується й трансформується, створюється й переосмислюється. І саме цей процес уможлиблює відкритість тексту.

Крім теоретичних тез Ю. Кристевой, теоретико-методологічне підґрунтя для нашої праці сформували дослідження, здійснені в царині сучасної лінгвістики тексту (Р. де Богранд, В. Дресслер, Ю. М. Лотман, Н. О. Фатеева, Н. А. Кузьміна, О. О. Селіванова, О. С. Переломова, О. О. Маленко, Г. М. Сюта, І. А. Дегтярьова, М. І. Шаповал, Т. Ю. Кальченко та ін.), передусім ті, що присвячені розглядові засобів реалізації інтертекстуальності в конкретних художніх текстах.

Осмислення проблеми множинних і ризомних (непередбачуваних) зв'язків тексту з іншими текстами вкладається в кілька теоретичних концепцій:

1) діалогічна концепція М. М. Бахтіна: спільною ознакою, що пов'язує теорію діалогічності з інтертекстуальністю можна вважати «сукупність проблем, яку дослідник називає стилізацією, тобто наслідуванням мови іншого засобами власної мови» [Бахтин 2012: 288];

2) прагматична концепція Ф. де Соссюра: інтертекстуальність визначається категорією інтерпретанта, яка забезпечує мовну гру, багатоголосся;

3) еволюційна концепція, зокрема концепція пародії Ю. Тинянова, де пародія (ознака аналізованого тексту) є мовним засобом, що служить створенню нового оригінального тексту.

Вище вже йшлося про те, що традиційно дослідники диференціюють широку і вузьку моделі інтертекстуальності. Згідно з першим, широким розумінням, *будь-який текст є інтертекстом*. Між новим і попереднім (чужим) текстом існує загальний інтертекстуальний простір, єдиний «інтертекст» – своєрідний передтекст будь-якого нового тексту, що вбирає в себе доступний культурно-історичний досвід. Текст у цьому разі бачиться як зітканий з «цитат без лапок».

Вузьке трактування інтертексту постулює існування таких діалогічних зв'язків, за яких один текст вміщує експліковані чи імпліковані відсилання до раніше прочитаних текстів [Інтертекстуальність 2018: 5-6].

Ж. Женнет у книзі «Палімпсести: Література другого ступеня» запропонував п'ятикомпонентну класифікацію типів транстекстуальності, тобто текстуальної трансценденції, в основу якої покладено різні критерії:

- *інтертекстуальність* як співприсутність в одному тексті двох або більше текстів (*цитата, алюзія, плагіат* тощо);
- *паратекстуальність* як відношення тексту до свого заголовка, післямови, епіграфа;
- *метатекстуальність* як коментувальне й часто критичне покликання на свій передтекст;

- *гіпертекстуальність* як висміювання або пародіювання одним текстом іншого;
- *архітекстуальність*, що може усвідомлюватися як жанровий зв'язок текстів» [Piege-Gro 2008: 120].

Названі різновиди методологічно застосовні для аналізу форм і засобів реалізації інтертекстуальності в поетичній творчості М. Рильського.

Наприклад, переконливо інтертекстуальною є назва першої збірки М. Рильського «На білих островах» (1910). Це достатньо прозора, легко прочитувана алюзія на міф про Єлисейські поля – частину потойбічного світу, де перебувають душі блаженних і праведників, чудесну країну вічної весни [Рильський 1983: 95].

У поемі «Марина» поет вживає лексичні цитати (власне цитати) й семантичні цитати (алюзії) з народних пісень. Так, відтворюючи національні традиції, колорит святкування українського весілля, М. Рильський інтелектуалізує, насичує лірично-поетичну оповідь народнопісненими алюзіями, референціями до народних весільних пісень: *І співанки, що соромом печуть / Засмагли щоки юної княгині. / Про вишеньку, що зацвіла в долині, / Черешеньку, що добре прийнялась, / Про дівчину, що добра удалась, / Як та калина-ягідонька вліті, / І в житті, у червонім оксамиті / Зловити примудрилася бобра...* [Рильський 1983: 123]. Приховані цитати стануть зрозумілими читачеві, що знайомий із фольклором та без зусиль розкодує еротичний підтекст народних співанок.

Твір М. Рильського «Декларація обов'язків поета й громадянина» у другому параграфі містить рядок *Ім'я нам легіон, / Поети й поетки* [Рильський 1983: 49]. За художньою генетикою це алюзія на євангельську історію вигнання бісів (Ісус, мандруючи по Галілеї, прямував до Гадаринської землі. На шляху зустрів чоловіка, в якого вселилися демони. Здійснюючи обряд вигнання демонів, Христос запитав ім'я демона і отримує відповідь: *Легіон мені ймення*).

Ключовий вияв паратекстуальності в тексті – *епіграф*. Із погляду теорії інтертекстуальності, важливою функцією епіграфа є «вказувати на основний зміст тексту, на особливості розвитку сюжету, характери головних осіб», а також пов'язувати «текст із тим текстом, звідки було вилучено цитату» [Єщенко 2009: 184-185].

У творах М. Рильського часто вживаються епіграфи з творів українських авторів Тараса Шевченка, Івана Франка, Павла Тичини, Олеса Гончара, російських – Олександра Пушкіна, Михайла Лермонтова, Афанасія Фета, Федора Тютчева, Льва Толстого, Івана Буніна (передані мовою оригіналу), західноєвропейських – Адама Міцкевича, Ю. Словацького, Л. Подгорського, Ю. Тувіма, Г. Гейне, Шіллера та ін.

Для мовотворчості М. Рильського характерні і розлогі, й лаконічні мотто (епіграфи). Прикладом розлогого епіграфа слугує поезія «Що я ненавиджу і що я люблю». Актуалізоване в назві протиставлення (*ненавиджу – люблю*) миттєво налаштовує читача на модальність вибору. У поезії в естетично сприйнятній формі вербалізовано погляди на творчість митця, його принципи, світорозуміння, призначення поета та людини. Антитезу *люблю – ненавиджу*, покладену в основу заголовка, підсилює епіграф-роздум: «*Еміль Золя написав колись палку статтю – Що я ненавиджу, яка кінчається так: – А тепер ви знаєте, що я люблю, до чого відчуваю пристрасну любов ще з юних літ. За наших часів Юліан Тувім у – Квітках Польщі присвятив чималий вступ – досить химерний і подекуди парадоксальний – тому, що він ненавидить і що він любить. На цю тему, власне, говорять у тій чи іншій формі всі письменники світу, всі на світі люди*» [Рильський 1983: 37]. Так М. Рильський створює макрокомпозиційну опозицію, сформовану із заголовка, епіграфа і власне тексту поезії.

Заголовок відіграє важливу роль для розуміння тексту, усіх його категорій і зв'язків з іншими текстами через цитування, алюзії, натяки, парафрази. Заголовок виконує інформативну функцію, він називає об'єкт за однією з його ознак – темою. Безпосередньо виражений зв'язок заголовка віршованого роману Максима Рильського з однойменною поемою Тараса Шевченка «Марина» автор посилює за допомогою епіграфа, взятого з Шевченкової поеми: *Неначе цвяшок, в серце вбитий, / Оцю Марину я ношу* [Шевченко 2002: 67]. Доля жінки-месниці стає спільним сюжетним стрижнем для обох творів, хоч і набуває різного звучання й фабульного наповнення. Так, у трактуванні М. Рильського Марина є носієм свідомої помсти, апогеєм розвитку характеру скривдженої жінки, яка вже *не злякана*,

заплакана дитина, – / Грім! гнів! покара! – месниця Марина [Рильський 1983: 160]. У поемі ж Тараса Шевченка героїня мстить панам у стані психологічного афекту і гине з розпуки.

Метатекстуальність – критичний зв'язок між текстами. Метатекстуальні зв'язки у віршованому романі «Марина» представлені як поетичні коментарі до претекстів, що органічно вплітаються у загальну канву наративу. За принципом контрасту будуються метатекстуальні відношення роману з обширом художніх текстів, що використовують античні образи, зокрема з романом О. Пушкіна «Євгеній Онегін»: *Лише щоб розминутися з шаблоном, / Його я не назву **Автомедоном*** [Рильський 1983: 80] // ***Автомедони** наши бойки, / Неутомимы наши тройки* [Пьєге-Гро 2008: 195].

Архітекстуальність – текст завжди скеровує дослідника до певних правил, літературних законів, згідно з якими його створено. На рівні паратекстуальності використовують позначки – роман, повість, оповідання тощо, – але їх може й не бути. Тобто інтертекстуальність передбачає ще одну проблему дослідження – генологію, або взаємодію жанрів поза жорсткою жанровою диференціацією. Відхилення від жанрових правил трапляється часто, особливо в літературі ХХІ ст. На архітекстуальному рівні поема «Марина» співвідноситься з іншими симбіотичними творами, що поєднують риси різних літературних родів: Максим Рильський визначає її жанр як віршована повість, опрозорюючи горизонт сподівань читача. Жанрова належність твору безпосередньо впливає на читацьку інтерпретацію, викликаючи асоціації з віршованими повістями «Мідний вершник» та «Кавказький полонений» О. Пушкіна, «Демон» і «Тамбовська скарбничка» Михайла Лермонтова, «Гражина» Адама Міцкевича та іншими повістями у віршах.

Неокласик М. Рильський насичує свою мовотворчість найкращими зразками європейської літератури, встановлюючи багатовимірні зв'язки з низкою інших текстів та історичних подій і постатей та націлюючи на глибше розуміння реципієнтом інтелектуальної насиченості своїх творів. Дослідження та аналіз інтертекстуальності поезики митця показує, що поновому осмислювані та відтворювані цитати, алюзії, епіграфи, заголовки, натяки, парафрази стають диференційними ознаками індивідуального авторського мовостилю.

- Барт Р.* От произведения к тексту. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. Москва: Прогресс, 1989.
- Бахтин М. М.* Теория романа. Москва: Языки славянских культур, 2012. Т. 3 (1930-1961 гг.).
- Щенко Т. А.* Лінгвістичний аналіз тексту. Київ: Академія, 2009.
- Інтертекстуальність та інтермедіальність: в просторі української мови, літератури та культури. Оломоуць, 2018.
- Пьеге-Гро Н.* Введение в теорию интертекстуальности. Москва: Изд-во ЛКИ, 2008.
- Рильський М.* Зібрання творів: у 20-ти томах. Київ: Наукова думка, 1983. Т. IV: Поезії (1949-1964).
- Рильський М.* Марина. Зібрання творів: у 12 т. Т.2. Київ: Наукова думка, 1983. С. 67–160.
- Стилистический энциклопедический словарь русского языка. Москва: ФЛИНТА, 2011.
- Сюта Г. М.* Інтертекстуальність. *Українська мова. Енциклопедія.* Київ, 2007. С. 234.
- Сюта Г. М.* Цитатний тезаурус української поетичної мови ХХ ст. Київ, 2017.
- Шевченко Т.* Кобзар. Харків: Школа, 2002. 640 с.

REFERENCES

- Bart, R. (1989). From work to text. Selected works: Semiotics. Poetics. Moscow: Progress (in Rus.).
- Bakhtin, M. (2012). Theory of the novel. Languages of Slavic cultures. Moscow (in Rus.).
- Yeshchenko, T. (2009). Linguistic analysis of the text. Kyiv (in Ukr.).
- Intertextuality and intermediality: in the space of Ukrainian language, literature, and culture, ch. Ed. Alla Arkhangelska, University named after F. Palatsky in Olomouc, 2018. (in Czech Republic.).
- Piege-Gro, N. (2008). Introduction to the theory of intertextuality. Moscow (in Rus.).
- Rylskiy, M. (1983). Collection of works: In 20 volumes. Kyiv (in Ukr.)
- Maxym Rylskiy (1983). Marina. Kyiv (in Ukr.).
- Stylistic encyclopedic dictionary of the Russian language (2011). Moscow: Flinta (in Rus.).
- Siuta, H.M. (2007). Intertextuality. Ukrainian language. Encyclopedia. Kyiv, 2007 (in Ukr.).
- Siuta, H.M. (2017). The quote thesaurus of Ukrainian poetic language of XXth century. Kyiv (in Ukr.).
- Shevchenko, T. (2002). Kobzar (in Ukr.).

Статтю отримано 14.02.2020

Alyona Palash

INTERTEXTUALITY IN THE POETIC LANGUAGE OF MAXYM RYLSKYI

Problem's setting. The problem of interpretation and research of the term "intertextuality" today is a topical issue of philosophy, literary criticism, linguistics, modern Ukrainian linguistic poetics, and stylistics of the text. That is, no text can be created in an empty space, it must have an intertextual relationship with other works or texts.

Analysis of recent studies. The theoretical basis for the study formed works in the field of modern linguistics, in particular, Robert de Bogrand, Alexander Veselovsky, Olga Vorobyova, Wolfgang Dressler, Alexander Potebnya considered "intertextuality" as a textual category; Yuri Lotman, Vladimir Lukin – as a prerequisite for textuality; Lyudmyla Babenko, Suren Zolyan, Larysa Omelchenko, Natalia Fateeva – as means of its implementation in specific texts.

Objective of the research. The purpose of the work is to analyze the external and internal connections of the literary text of Maksym Rylsky and the means of their realization in the explicitly intertextual process of the text's existence.

The main part. The article studies the peculiarities of the artistic embodiment of intertextuality in the poems of Maxim Rylsky; the definition of intertext in a broad and narrow sense is traced; the classification of the intertextuality of Jennet is singled out. The focus is on the separation of language units, intertextual components in the language of Maxim Rylsky; examples and quotations, allusions, titles, epigraphs, hints, genre connection of texts, references to the pretext in the artist's creative work are given and analyzed.

Conclusions. Research and analysis of the intertextuality of the artist's poetics show that in a new way the comprehension and depiction of quotations, allusions, epigraphs, titles, hints, paraphrases become differential features of the individual author's style.

Keywords: intertextuality, paratextuality, metatextuality, architectuality, allusions, quotations, epigraph.